

Kustības verba *celt* daudznozīmība domu telpas teorijas aspektā

Verb of movement celt 'to build' polysemy and mental spaces theory

Ieva Kuplā

LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”

Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050

E-pasts: *Ieva.Kupla@gmail.com*

Rakstā analizēta daudznozīmīga kustības verba *celt* nozīmju sistēma. Attieksmju starp pamatnozīmi, tiešām atvasinātām nozīmēm un pārnestām nozīmēm atspoguļošanai izmantota kognitīvajā lingvistikā izstrādātā domu telpas teorija, kurā būtiski ir noteikt, kādu jomu domu telpas vai to ietvari tiek izmantoti, lai veidotu jaunas nozīmes.

Domu telpas veido ietvari. Savukārt tos raksturo pozīcijas, kuras precizē veidotājelementi. Analizējot attieksmes starp verba *celt* nozīmju ietvariem, to pozīciju raksturošanai izmantotas saistāmības analīzē minētās semantiskās lomas.

Atslēgvārdi: domu telpa, ietvars, pozīcija, veidotājelementi, semantiskā saistāmība.

Kognitīvajā lingvistikā prāta un valodas izpētei būtiska ir konceptuālā analīze un kognitīvie principi. Viena no pieejām, kurā cenšas apvienot skatījumu uz prāta darbību un valodu, ir domu telpas teorija (*Mental Spaces Theory*). Tajā pēta, „kā izteikumi veido ne tikai semantiskus ietvarus, bet arī telpas, kas atspoguļo mūsu zināšanas (uzskatus, vēlmes, hipotēzes, faktus u. c.), kas ir saistītas ar realitāti, kā valodā, ņemot vērā indivīda zināšanas, veidojas saikne starp dažādām telpām un kā noris zināšanu pārvirze starp tām” (Croft, Cruse 2004, 39). Šīs teorijas izmantošanu valodnieciskajā analīzē pirmais ierosināja Žils Fokonjē (*Gilles Fauconnier*), kurš pētījumos *Mental Spaces (Domu telpas)* (1985) un *Mappings in Thought and Language (Projicēšana domāšanā un valodā)* (1997) aplūkoja, kā valodas lietotājs aktualizē un izmanto zināšanas, kā arī to, kā noris jaunu struktūru veidošanās valodā un ārpus tās. Par „domu telpu uzskata pagaidu konceptuālas jomas, dalītas struktūras, kas veidojas cilvēka domāšanas un runāšanas procesā, tādējādi pieļaujot mūsu sarunu un zināšanu struktūru sadalīšanu. Tās veido elementi, kas var būt jaunas valodas vienības, kas tiek radītas sarunas laikā, vai konceptuālajā sistēmā jau esošas valodas vienības” (Fauconnier 1997, 11; Evans, Green 2006, 371), piem., pasakot teikumu *Mārtiņš domā, ka Marija ir skaista*, mēs izveidojām domu telpu ar *Mārtiņa* uzskatiem, kurā ir informācija par to, ka *Marija ir skaista*. Vēlākajos pētījumos Ž. Fokonjē kopā ar Marku Tērneru (*Mark Turner*) pētījumā *The Way We Think (Domāšanas veids)* (2002) domu telpas teoriju paplašina, pievēršot uzmanību tam, kā informācija no divām telpām tiek apvienota,

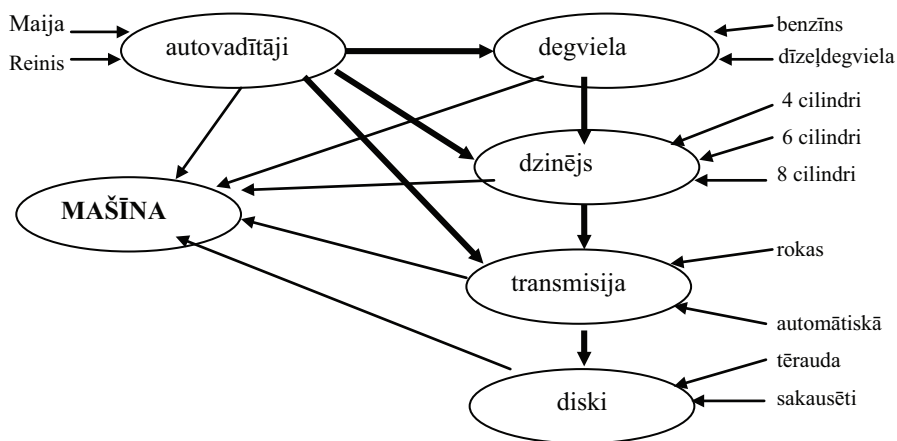
lai radītu jaunas konceptuālas struktūras (Fauconnier, Turner 2002, 47), nosaucot šo teoriju par domu telpu saplūšanas teoriju (*Blending Theory*). Šajā teorijā saplūšanas procesu raksturo telpu pārnēsumi, kas paplašina cilvēku spriestspēju, un tajā aplūko saplūšanas fenomenu, it īpaši metaforu veidošanos (Croft, Cruse 2004, 39).

Valodniecībā ideja par šādu modeļu izveidi radusies, apvienojot ietvaru semantiku (*Frame semantics*) (Fillmore 1982, 111–137), Leikofa un Džonsona strukturālo metaforu un metonīmiju teoriju (Lakoff, Johson 1980), kognitīvo gramatiku (Langacker 1987) un Ž. Fokonjē domu telpas teoriju (Fauconnier 1985), uzskatot, ka „domu telpas ir iekšēji strukturētas zināšanu struktūras – ietvari un idealizētie kognitīvie modeļi” (Evans, Green 2006, 373). Lai aprakstītu zināšanu struktūras, kognitīvajā lingvistikā visbiežāk tiek izmantoti divi jēdzieni – *idealizēti kognitīvie modeļi* (*Idealized Cognitive Model*), ko ieviesis Dž. Leikofs (Lakoff 1987), kurš sākotnēji tos dēvējis par „lingvistiskajiem geštaltiem” (Lakoff 1977, 236–287), un *ietvari* (*frame*). Terminu *ietvari* pirmais valodniecībā sācis lietot Čārlzs Filmors (*Charles Fillmore*), kurš savos darbos *Frame semantics* (*Ietvaru semantika*) (Fillmor 1982, 111–137) un *A private history of the concept frame* (*Ietvara koncepta vēsture*) (Fillmor 1987, 28–36) raksturo šā termina formulēšanas un izstrādes principus, aplūkojot tā iespējamo lietojumu gan sintaksē, gan semantikā. Kognitīvajā zinātnē līdzās iepriekš minētajiem terminiem, kognitīvās psiholoģijas un mākslīgā intelekta pētījumos aprakstot to, kā zināšanas tiek strukturētas saistītās konstrukcijās, kas veido domu telpas, lieto arī terminus *shēmas* (Bartlett 1932) un *scenāriji* (Shank, Abelson 1977).

Pētījumos latviešu valodā, kuros izmantota domu telpas teorija, atšķirīga ir termina *domu telpa* (*mental space*) izpratne un lietojums, piem., Ēriks Bormanis pētījumos par figuratīvo jeb tēlaino domāšanu un valodu lieto terminu *prāta laukums* (Bormanis 2010, 2008), Inta Vingre pētījumā par *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvo aspektu latviešu un vācu valodā* (2009) min terminu *mentālā telpa*, taču raksta autore izvēlējusies terminu *domu telpa*, kas šķiet piemērotāks, jo tādējādi iespējams izvairīties no svešvārda lietojuma un labāk atspoguļot pētāmo objektu, kas faktiski ir kognitīva struktūra, ko veido ietvari, kas rodas domāšanas procesā un ko izsaka ar valodiskiem līdzekļiem. Raksta autore strukturēto zināšanu konstrukciju kopas sauc par ietvariem, jo „domu telpas veido elementi, kas savstarpēji ir saistīti elementu kopumos” (Fauconnier, Turner 2002, 102).

Lai uzskatāmāk parādītu domu telpas struktūru, jāaplūko Lorenša Barsalo (*Lawrence Barsalou*) (Barsalou 1992, 30) izstrādātās *transportlīdzekļa* domu telpas shematiskais attēlojums.

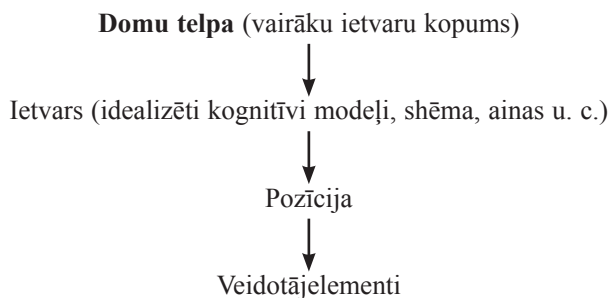
TRANSPORTLĪDZEKĻA domu telpas shematisks attēlojums

Domu telpu *transportlīdzekļi* veido:

- **ietvars** – mašīna;
- **pozīcija** (slot), „kas ir pozīcija vai loma kādas konstrukcijas vai citas līdzīgas struktūras ietvaros” (Matthews 2007, 370), piem., aplūkotajā L. Barsalo MAŠĪNAS ietvarā par pozīcijām uzskatāmi šādi jēdzieni: autovadītāji, degviela, dzinējs, transmisija, diski;
- **veidotājelementi** (filler, space builders), „kas ir jebkura vienība vai vienību klase, kas aizpilda pozīciju kādā konstrukcijā vai līdzīgā struktūrā (Matthews 2007, 138–139), piem., aplūkotajā ietvarā ir šādi pozīciju veidotājelementi: Maija, Reinis, benzīns, dīzeļdegviela, 4 cilindri, 6 cilindri u. c.

Tātad, ņemot vērā iepriekš minētos teorētiskos pētījumus, var secināt, ka domu telpu veido šāda struktūra:

Valodas vienības ietekmē domu telpas ietvaru izveidi, to iekšējo struktūru, aktivizē nozīmju izvietojumu jau zināmā telpā (fona zināšanām). Domu telpas teorija valodas vienības aplūko kā potenciālu, lai radītu nozīmes, nevis fiksētu iespējamās to interpretācijas (Fauconnier 1997, 38).

Ietvari palīdz izprast vai izveidot vienotu semantisku interpretāciju poli-sēmiskām vienībām (Martin 2001, 73). Daudznozīmības pētīšanā domu telpas

teorijas aspektā būtiski ir aplūkot semantisko saistāmību, resp., ar kādām semantiskajām lomām un vērtībām tiek definēta atvasināto nozīmju atšķirība no pamatnozīmes. Domu telpas teorijā vārda pamatnozīme var tikt uzskatīta par vispārīgu ietvaru, bet atvasinātās nozīmes – par konkrētiem ietvariem, kas, realizējoties konkrētos saistījumos, ļauj veidot jaunus domu telpas ietvarus vai aktualizēt jau esošos domu telpas ietvarus citā aspektā. Tātad aplūkojamas konceptuālās struktūras – ietvari, kuru veidotājelementi parādās arī citos ietvaros, un otrādi.

Kustības verba *celt* nozīmju sistēmas analizē būtiskas ir šādas semantiskās lomas jeb ietvara pozīcijas:

Darītājs (Ageness) (D) – dzīva reālija, situācijas dalībnieks, kas ir darbības (kustības) iniciators un parasti darbību veic apzināti. Darītājs par darbības iniciatoru uzskatāms arī tādā gadījumā, ja kustība tiek veikta, izmantojot kādu palīglīdzekli, transportu (Freimane 1983, 41; Jakaitienē 1988, 62; Sližienē 1994, 19–20; Saeed 2003, 149; Плунгян 2003, 165; Мустайоки 2006, 172; VPSV 2007, 76–77; Jakaitienē 2009, 67; Nešpore 2009, 66; Nešpore 2010a, 190; Nešpore 2010b, 97; Nešpore 2011, 232), piem.:

Kaķis ķer peli. (Darītājs – *kaķis*)

Meitene brauc ar mašīnu. (Darītājs – *meitene*)

Tēma (T) – situācijas komponents, darītāja daļa, kas tiek kustināta (Saeed 2003, 149; Мустайоки 2006, 173; Nešpore 2010a, 190; Nešpore 2010b, 100; Nešpore 2011, 232), piem.:

Skolotāja liek bērniem celt augšā rokas. (Tēma – *rokas*)

Uztveres tēma (UT) – situācijas komponents, kas nepastāv reālajā pasaulē (tātad ir tukša pozīcija), bet rodas/ir darītāja apziņā, balstoties uz darītāja priekšstatiem, zināšanām, pieredzi par situācijas komponentu (Мустайоки 2006, 166), piem.:

Darbiniekiem ir iespēja celt savu kvalifikāciju un iegūt jaunas zināšanas, mācoties dažādos semināros. (Uztveres tēma – *kvalifikācija*)

Izjutējs (Eksperienss) (Iz.) – situācijas komponents, dzīva reālija, kas izjūt stāvokli vai darbību, bet nekontrolē to (Saeed 2003, 150; VPSV 2007, 168; Nešpore 2010a, 190; Nešpore 2010b, 100), piem.:

Zēnam bail no negaisa. (Izjutējs – *zēns*)

Uztvērums (Percepts, stimulss) (U) – situācijas komponents, kas tiek uztverts vai izjuts (Saeed 2003, 150), piem.:

Vai tu dzirdēji pērkonu? (Uztvērums – *pērkons*)

Rezultāts (R) – situācijas komponents, kas darbības rezultātā sāk eksistēt (Palmer 1994, 5), piem.:

Ledus pārvēršas ūdenī. (Rezultāts – *ūdens*)

Instruments (I) – situācijas komponents, ko darītājs izmanto, lai veiktu kustību, un kas nav transportlīdzeklis (Jakaitienē 1988, 63; Sližienē 1994, 23; Saeed 2003, 150; Плунгян 2003, 165; Мустайоки 2006, 173; Jakaitienē 2009, 67; Nešpore 2010a, 191), piem.:

Mežstrādnieks cērt kokus ar cirvi. (Instruments – *ar cirvi*)

Līdzeklis (Līdz.) – situācijas komponents, palīgierīce kustības veikšanai (Jakaitienē 1988, 63; Saeed 2003, 150; Мустајоки 2006, 173; Jakaitienē 2009, 67; Nešpore 2009, 66; Nešpore 2010a, 190), piem.:

*Zēni nolemj peldēt pāri upei ar **plostu**.* (Līdzeklis – *plosts*)

Virziens (Virz.) – situācijas komponents, kas norāda kustības virzienu (Jakaitienē 1988, 63; Sližienē 1994, 24; Мустајоки 2006, 173; Jakaitienē 2009, 68; Nešpore 2009, 66; Nešpore 2010a, 190; Nešpore 2010b, 100), piem.:

*Zēns izbrīnā vērs **acis uz augšu**.* (Virziens – *uz augšu*)

Izmantojot rakstā iepriekš aplūkotās metodes – domu telpas teoriju un saistītības analīzi –, kā arī no Mūsdienu latviešu valodas korpusa ekscerpētos verba *celt* piemērus, verba *celt* nozīmju sistēmu iespējams klasificēt šādi:

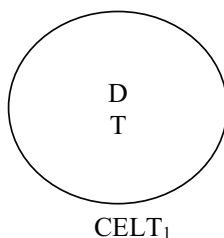
Verba *celt* nozīmju sistēma

1. Pārvietot, virzot uz augšu, piem.:

*Viņa gribējusi **celt acis uz augšu**, bet bēdas spiedušas tās uz leju.* (K)

*Es necik negribēju **celt augšā klausuli**, kur nu vēl no sveša numura.* (K)

Kustības verba analīzē to pamatnozīme uzskatīta par ietvaru, piem., verba *celt* pamatnozīmi ‘pārvietot, virzot uz augšu’ shematiski var attēlot šādi:

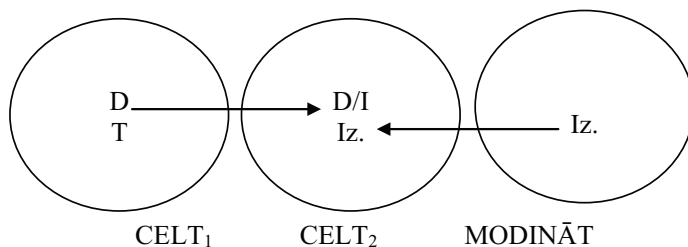
Shēmā riņķis ar nepārtrauktu līniju attēlo ietvaru. Indekss pie verba CELT₁ norāda pamatnozīmi. Tajā norādītas pamatnozīmes semantiskās lomas jeb pozīcijas, resp., Darītājs (D) un Tēma (T). Domu telpas KUSTĪBA ietvaru CELT₁ veido Darītāja un Tēmas pozīcijas, un šīs pozīcijas izsaka veidotājelementi, piem., *viņa*, *es*, kas atbilst Darītāja pozīcijai, savukārt veidotājelementi, piem., *acis*, *klausule*, atbilst Tēmas pozīcijai.

2. Modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli, piem.:

*Māte no rīta **ceļ bērnu**.* (K)

*Modinātājs var **celt gan ar skaņu, gan ar vibrāciju**.* (K)

Kustības verbu nozīmju sistēmas atspoguļojumā tiešā atvasinātā nozīme, piem., verba *celt* tiešā atvasinātā nozīme ‘modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli’, shematiski attēlojama šādi:

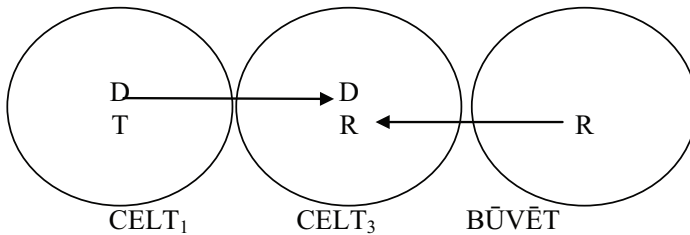

Ietvars, kas marķēts ar verbu $CELT_1$, atspoguļo pamatnozīmi, savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu $CELT_2$, – verba *celt* 2. nozīmi, kas ir tieši atvasināta nozīme. Savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu MODINĀT, nosauc verba *modināt* pamatnozīmi. Bultas norāda, ka ietvaru $CELT_2$ veido ietvara $CELT_1$ Darītāja pozīcija un ietvara MODINĀT Izjutēja pozīcija. Tātad, saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvaram $CELT_1$ un ietvaram MODINĀT, veidojas jauns ietvars $CELT_2$. Tā veidotājelementi, piem., *māte*, atbilst ietvara $CELT_1$ pozīcijai Darītājs, bet veidotājelements, piem., *modinātājs*, Darītāja pozīciju aizstāj ar Instrumenta pozīciju. Ietvaru $CELT_2$ veido arī ietvara MODINĀT pozīcija Izjutējs, kurai atbilst veidotājelements, piem., *bērns*.

3. Būvējot radīt objektu, piem.:

Trešo māju es neplānoju celt. (K)

Ērglis savu ligzdu ceļ augstā vietā. (K)

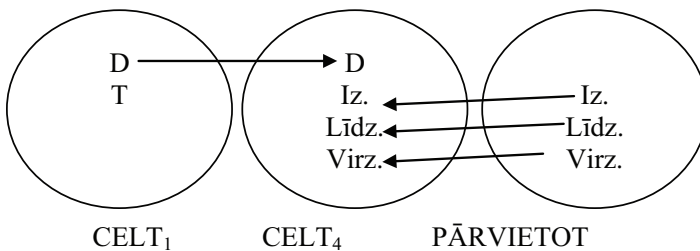
Saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvaram $CELT_1$ un ietvaram BŪVĒT, veidojas jauns ietvars $CELT_3$. Tā veidotājelementi, piem., *es*, *ērglis*, atbilst ietvara $CELT_1$ pozīcijai Darītājs, bet veidotājelementi, piem., *māja*, *ligzda*, atbilst ietvara BŪVĒT pozīcijai Rezultāts.

4. Pārvietot ar ūdens transporta līdzekli, piem.:

Pārcēlāji ceļ tūristus ar plostu no viena krasta uz otru. (K)

Parka darbinieks piebilst, ka pārcēlājiem ir aizliegts kādu celt pāri ar laivu. (K)

Tēvs ceļ ģimēni ar laivu pretējā upes krastā. (K)

Saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvaram $CELT_1$ un ietvaram PĀRVIETOT, veidojas jauns ietvars $CELT_4$. Tā veidotājelementi, piem., *pārcēlāji*, *tēvs*, atbilst ietvara $CELT_1$ pozīcijai Darītājs, bet veidotājelementi, piem., *tūristi*, *ģimene*, atbilst ietvara PĀRVIETOT pozīcijai Izjutējs. Savukārt veidotājelementi, piem., *ar plostu*, *ar laivu*, atbilst ietvara PĀRVIETOT pozīcijai Līdzeklis un veidotājelements, piem., *pāri*, atbilst ietvara PĀRVIETOT pozīcijai Virziens.

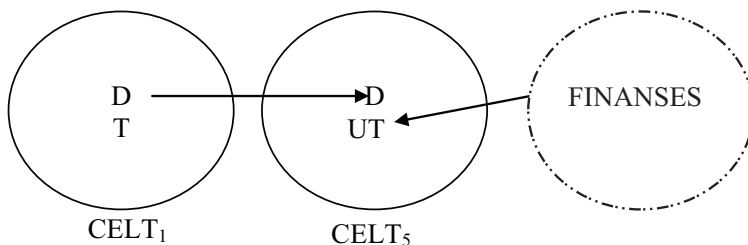
5. Pieaugt, piem.:

*Viņiem var nākties **celt tarifus** tieši kurināmā cenas pieauguma dēļ.* (K)

*Braukšanas **maksu celt** nevaram, jo tai jābūt saprātīgai.* (K)

*Mēs nevaram **celt cenu**, jo puķes ir kas ekskluzīvs.* (K)

Kustības verbu pārnestās nozīmes lielākoties veido metaforiski nozīmes pārnēsumi. Tie shematiski attēlojami šādi:

Shēmā riņķis ar pārtrauktu līniju norāda, ka tā ir domu telpa. Ietvars, kas marķēts ar verbu CELT₁, atspoguļo pamatnozīmi, savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu CELT₅, – verba *celt* 5. nozīmi, kas ir pārnestā nozīme. Domu telpa, kuras definēšanā izmantots vispārīgs jēdziens FINANSES, raksturo tādu jēdzienu kā, piem., *cena*, *inflācija* u. c., virsjēdzienu. Bultas norāda, ka ietvaru CELT₅ veido ietvara CELT₁ Darītāja pozīcija, kā arī Tēmas pozīcija, kura ietvarā CELT₅ mainās uz Uztveres tēmas pozīciju un kuras veidotājelementi ir domu telpas FINANSES jēdzieni, piem., *tarifi*, *maksa*, *cena*.

6. Iegūt (kādu stāvokli), piem.:

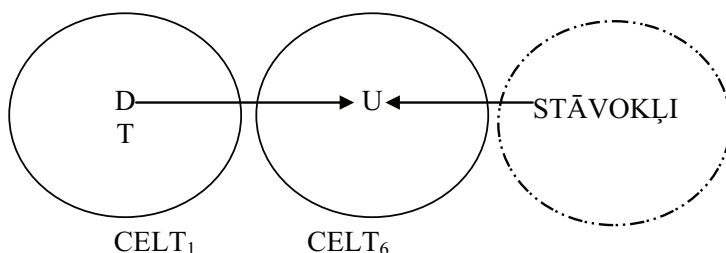
*Pa dienu **kņadu ceļ** skolas bērni.* (K)

*Zivs ūdenī ir klusa, dzīvnieks zemes virsū **ceļ troksni**, putns gaisā vītero.* (K)

*Tautastērps cilvēku rotā, sargā no ļaunā un **ceļ pašapziņu**.* (K)

*Kurš gan nevēlas **celt savu vērtību** priekšnieka acīs.* (K)

*Viņi palīdz **celt** pilsētas **labklājību**.* (K)

Saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvaram CELT₁ un domu telpai STĀVOKĻI, veidojas jauns ietvars CELT₆. Attieksmes starp ietvaru CELT₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, resp., ietvaru CELT₆ veido Darītāja pozīcija, bet, apzīmējot Tēmas pozīciju, kā apzīmējamie tiek izmantoti domu telpas STĀVOKĻI veidotājelementi, piem., *kņada*, *pašapziņa*, *sava vērtība*, *labklājība*.

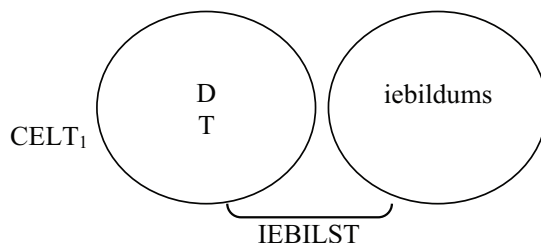
Stabili vārdu savienojumi

Iebilst, piem.:

*Aizskartā persona nevar **celt iebildumus** pret valsts notāra administratīvo aktu.* (K)

*Prasītāja bija tiesīga **celt iebildumus**, pieprasīt nomas maksas atšifrējumu par papildus nomas maksu un to nepieņemt.* (K)

Kustības vārbi, kuri ekscerpētajā materiālā konstatēti stabilos vārdu savienojumos, atspoguļojami šādi:

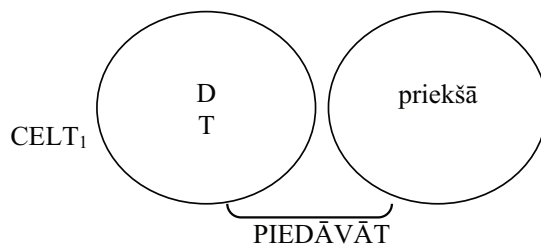

Shēmā parādīts, ka domu telpas PRĀTA DARBĪBAS ietvaru IEBILST veido stabils vārdu savienojums. Tā attēlojumā verba $CELT_1$ ietvars, kas ir verba pamatnozīme, ir savienots ar liektu līniju ar ietvara IEBILST veidotājelementu 'iebildums', jo ietvara IEBILST nozīme īstenojas tikai šādā verba *celt* un vārda *iebilst* savienojumā. Tātad domu telpas PRĀTA DARBĪBAS ietvaru IEBILST veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *iebildums*.

Piedāvāt, piem.:

*Trusīša ēdienkartei jābūt tādai, kas nāk par labu viņa veselībai, tādēļ nevajag **celt priekšā** vienīgi to, kas viņam garšo.* (K)

*Diemžēl autoram īsā rakstā nav iespējams **celt priekšā** pat galvenos savas doktorantūras pētījumus – pierādījumus par šo tēmu.* (K)

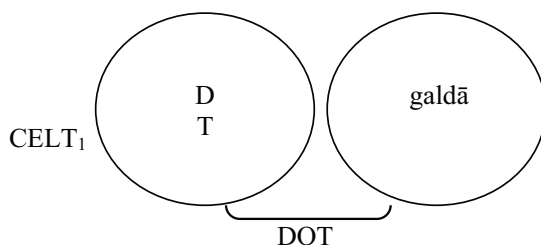
Domu telpas PROCESS ietvaru PIEDĀVĀT veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *priekšā*.

Dot, piem.:

*Gadskārtu svētkos arī mūsdienās ir pieņemts **celt galdā** īpaši šiem svētkiem raksturīgus ēdienus.* (K)

*„Treknie” gadi bija labi, taču tie iznīcināja kādu jauku tradīciju – uzņemt savās mājās viesus un **celt galdā** pašgatavotus labumus.* (K)

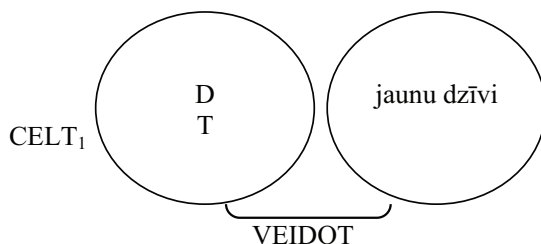

Domu telpas KUSTĪBAS ietvaru DOT veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *galdā*.

Veidot, piem.:

*Zemniekiem bija tikai strādīgas rokas un milzīga vēlēšanās **celt jaunu dzīvi** uz pašu zemes.* (K)

*Vajadzēja izpiņņāties, sakaisīt pelnus uz galvas, parāpot un palūgt piedošanu un mēģināt **celt jaunu** skaistu **dzīvi** ar Lielo mīlestību.* (K)

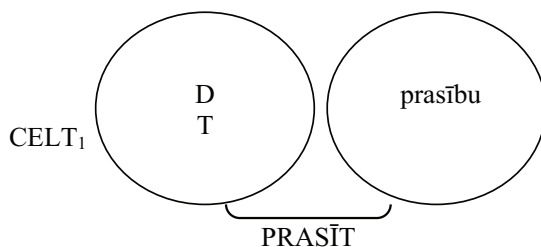

Domu telpas KUSTĪBAS ietvaru VEIDOT raksturo stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu savienojumu *jaunu dzīvi*.

Prasīt, piem.:

*Tiesība **celt prasību** par atjaunošanu darbā ir personiska tiesība.* (K)

*Bērna bioloģiskais tēvs var **celt prasību** par paternitātes noteikšanu.* (K)

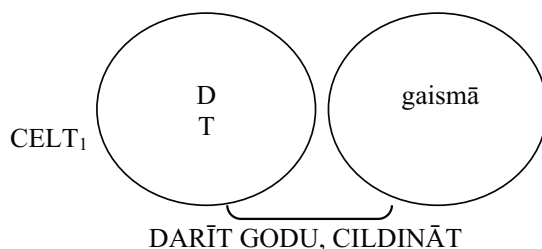

Domu telpas PROCESS ietvaru PRASĪT veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *prasību*.

Darīt godu, cildināt, piem.:

*Vispirmām kārtām nacionālā teātra pienākums ir **celt gaismā** un rādīt mūsu tautas estētiskās un ētiskās vērtības.* (K)

*Un teātri mums ir ne tikai Rīgā. „Spēlmaņu nakts” palīdz **celt tos gaismā**.* (K)

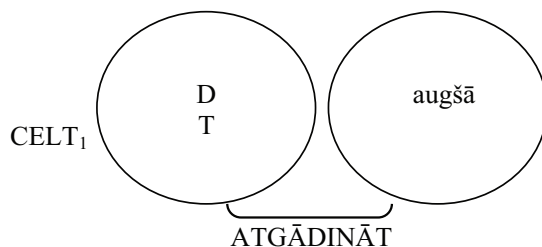

Domu telpas PROCESS ietvaru DARĪT GODU, CILDINĀT veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *gaismā*.

Atgādināt, piem.:

Ir pietiekami klišejiski un banāli celt augšā nesen mirušus dzejniekus un izlikties, ka nesen esi kļuvis par to daiļrades lielāko mīlētāju. (K)

Ir tādi, kam patīk laiku pa laikam atkal un atkal celt augšā tēmas no sērijas – bagāti arī raud. (K)

Domu telpas PROCESS ietvaru ATGĀDINĀT veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdu *augšā*.

Iepazīstoties ar domu telpas teorijas un semantiskās saistāmības izmantošanas iespējām verba *celt* nozīmju sistēmas analizē, var secināt, ka:

- 1) aplūkojot ietvarus, kas veido nozīmes, ir vieglāk konstatēt, no kuras nozīmes veidojušās tieši atvasinātās nozīmes, piem., verba *celt* nozīmju sistēmu veido trīs tiešas atvasinātās nozīmes ‘modināt’, ‘būvēt’, ‘pārvietot’, kuru visi ietvari saistāmi ar domu telpu KUSTĪBA;
- 2) analizējot nozīmju ietvarus, var noteikt, no kurām domu telpām nāk jēdzieni, uz kuru pamata tiek veidotas pārnestās nozīmes, piem., verba *celt* pārnestās nozīmes ‘finanses’, ‘stāvokļi’.

Saīsinājumi

D	Darītājs
Iz.	Izjutējs
I	Instruments
K	Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus
Līdz.	Līdzeklis
R	Rezultāts
T	Tēma

U	Uztvērumš
UT	Uztveres tēma
Virz.	Virziens

Avots

Līdzsvars mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/>

Literatūra

1. Barsalou, Lawrence. 1992. 'Frames, concepts and conceptual fields'. *Frames, Fields and Contrasts*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 21–74.
2. Bartlett, Frederick C. 1932. *Remembering: A Study in Experimental and Social Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bormanis, Ēriks. 2008. *Kognitīvā pieeja tulkojuma figuratīvajai valodai*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. Bakalaura darbs.
4. Bormanis, Ēriks. 2011. *Figuratīvā doma: verbālais un vizuālais*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. Maģistra darbs.
5. Croft, William, Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Evans, Vyvyan, Green, Melanie. 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
7. Fauconnier, Gilles. 1997 *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Fauconnier, Gilles. [1985.] 1994. *Mental Spaces*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
9. Fauconnier, Gilles, Turner, Mark. 2002. *The Way We Think*. New York: Basic Books.
10. Fillmore, Charles J. 1982. Frame Semantics. In Linguistic Society of Korea, ed. *Linguistics in the morning calm*. Seoul: Hanshin, 111–137.
11. Fillmore, Charles J. 1987. A private history of the concept frame. In René Dirven and Günter Radden, eds. *Concepts of Case*. Tübingen: Narr, 28–36.
12. Freimane, Inta. 1983. *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, Latviešu valodas katedra.
13. Jakaitienė, Evalda. 1988. *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
14. Jakaitienė, Evalda. 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
15. Lakoff, George. 1977. Linguistic gestalts. In Woodford A. Beach, Samuel E. Fox, and Shulamith Philosoph, eds. *Papers from the Thirteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 236–287.
16. Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
17. Lakoff, George. 1987 *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
18. Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford CA: Stanford University Press.

19. Martin, Willy. (2001) A frame-based approach to polysemy. *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing company, 57–81.
20. Matthews, Peter H. 2007. *Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
21. Мустайоки, Арто. 2006. *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам*. Москва: Языки славянской культуры.
22. Nešpore, Gunta. (2009) Latviešu valodas pārvietošanās verbi telpiskuma aspektā. *Latvijas Universitātes raksti, Valodniecība. Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Rīga: LU, 65–73.
23. Nešpore, Gunta. (2010a) Pārvietošanās verbu apkaime raksturojošo semantisko lomu tipoloģija un to nošķiršanas problēmas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (1). Liepāja: LiePA, 189–196.
24. Nešpore, Gunta. (2010b) Neagensīvo pārvietošanās verbu semantiskā saistāmība: lokālas nozīme semantiskās lomas. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Rīga: LU, 97–112.
25. Nešpore, Gunta. (2011) Pārvietošanās verbu semantiskā apkaime: kustīgā objekta leksiskā nozīme. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: LiePA, 232–240.
26. Palmer, Frank R. 1994. *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Плунгян, Владимир А. 2003. *Общая морфология: Введение в проблематику*. Москва: Едиториал УРСС.
28. Saeed, John I. 2003. *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
29. Schank, Roger C., Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, Plans, Goals, and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale, NJ: Earlbaum.
30. Sližienė, Nijolė. 1994. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas*. I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 15–30.
31. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. 2007. Sast. Bušs, O., Joma, D., Kalnača, A., Lokmane, I., Markus, D., Pūtele, I., Skujiņa, V. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
32. Vingre, Inta. 2009. *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē. Daugavpils: Daugavpils Universitāte.

Summary

The paper analyses the system of meanings of polysemous verb of movement *celt* 'to build'. To reflect relations between the basic meaning, secondary meaning and transferred meanings the space theory (developed in the cognitive linguistics framework) is used. It is essential to determine which mental space or frame is used in order to create new meanings. Mental spaces are created by frames. In their turn they are characterized by slots which are specified by space builders. Slots correspond to semantic roles, therefore distributional analysis is used. As a result, six meanings of the verb *celt* 'to build' are described.